

HET NULDIMENSIONAAL ANTROPOCEEN OF DE VOORTGEZETTE VERLICHTING

Ronnie De Fossé

DEEL 1

De dreigingen van kernwapens en klimaatopwarming

De bekende openingszin van de ‘Inleiding tot de eerste editie’ van *De eendimensionale mens* verwijst naar de Koude Oorlog, nadat de Sovjet-Unie - tijdens WO II één van de geallieerden tegen Nazi-Duitsland - door de VS tot aartsvijand was uitgeroepen:

“Dient de *dreiging van een atoomramp* die het menselijk ras zou kunnen uitroeien niet ook ter bescherming van de krachten die dit gevaar in stand houden?”⁽¹⁾.

Het specifieke van de Koude Oorlog was de *dreiging* vanwege de VS om *opnieuw* atoomwapens te gebruiken, mogelijk leidend tot een wereldwijde kernoorlog tussen de twee grote machtsblokken. ‘Opnieuw’ want de ‘bedreiging’ had zich al voltrokken. Twee willekeurig gekozen middelgrote steden zonder het minste strategisch belang, Hiroshima en Nagasaki, werden door de VS met telkens één atoombom van de kaart geveegd, waarbij naar schatting driekwart miljoen burgers, kinderen, vrouwen, mannen omkwamen.... Wat ooit *slechts een mogelijkheid* was, werd *voor altijd een feit*. De ‘dreiging van een kernramp’ ging over naar de ‘dreiging van een *nieuwe* kernramp’. Bovendien werd duidelijk gedemonstreerd dat het een wapen betrof gericht tegen burgers. De atoomoorlogstrategie, die zich toen ontwikkelde, bijvoorbeeld de vloot van Amerikaanse atoombommenwerpers die 24u op 24u langs de grens met de toenmalige SU patrouilleerden, verhoogde ook het risico op onbedoelde ongelukken⁽²⁾.

Een atoombom is niet alleen een massavernietigingswapen, het maakt ook een massale kankerverwekkende neerslag vrij die honderden jaren in de atmosfeer blijft hangen en zich over heel de wereld verspreidt. De kwalijke nawerkingen voor de overlevenden én vele volgende generaties waar ook ter wereld, blijven eeuwenlang duren.

Hoewel de toenmalige politieke en militaire elites na Hiroshima en Nagasaki de apocalyptische korte- en langetermijngevolgen kenden, bleef het daar niet bij. Zonder dat er ooit een oorlogsverklaring of een oorlogssituatie

tussen de VS en de SU is geweest, werden tussen 1945 en 1998 circa 2000 atoombommen (als ‘test’) tot ontploffing gebracht (door in totaal negen ‘kernmogendheden’). In feite één lang uitgetrokken grootschalige atoomramp. Het blijft tot op vandaag een goed bewaard militair geheim hoe groot de schadelijke gevolgen op lange termijn voor de wereldbevolking zijn. Wanneer men erop terugkijkt, is het verbijsterend hoe een beschaving dergelijke absurditeit tot een *gerationaliseerde* realiteit kon maken.

De dreiging van een herhaald kernconflict woog zwaar op de publieke opinie van de *Gouden Decennia*. Het is niet verwonderlijk dat Herbert Marcuse er zijn boek mee begon. De bedreiging van een fataal atoomconflict in al zijn aspecten - via de wapenindustrie, de commercialisering van privéschuikelders en de publieke beïnvloeding - is dan ook één van de rode draden doorheen het boek. Het is doorspekt met tientallen zinsneden die in de voorwaardelijke wijs zijn gegoten, zoals:

“[...] wanneer we de zeer reële mogelijkheid van een kernoorlog even buiten beschouwing laten”⁽³⁾

“Nogmaals, ervan uitgaand dat geen kernoorlog of andere catastrofe de ontwikkeling afremt...”⁽⁴⁾

Met de twee plus tweeduizend effectief tot ontploffing gebrachte atoombommen is de bedreiging om ze opnieuw te gebruiken tegen burgers al meer dan zeventig jaar een harde realiteit:

“[Een kernoorlog] is het meest realistische scenario voor een allesvernietigende ramp op korte termijn. [...] Kernwapens zijn massavernietigingswapens die een ernstige planetaire bedreiging vormen en zolang ze bestaan, valt niet uit te sluiten dat ze worden ingezet.”⁽⁵⁾

Naast de niet helemaal weg te denken mogelijkheid van nieuwe oorlogsverklaringen (zoals actueel Oekraïne-Rusland of de broeihaarden van het Midden-Oosten, waarin Israël, een niet-officiële kernmacht, betrokken is), blijft de ongerustheid over een ongewild accident nog altijd bestaan. De *meervoudige* nucleaire *bedreiging* is in feite een *wereldbedreigend scenario in uitvoering*, net zoals de tegenwoordige klimaatopwarming.

Zestig jaar later, de klimaatopwarming

Zestig jaar later is de klimaatopwarming tot het tweede wereldbedreigend fenomeen uitgegroeid. Marcuses openingszin kan worden geactualiseerd door slechts één woord te veranderen:

“Dient de dreiging van een *klimaatineerstorting* die het menselijk ras *zou kunnen* uitroeien niet ook ter bescherming van de krachten die dit gevaar in stand houden?”⁽⁶⁾

Hoewel, in het geval van het klimaat is de bedreiging zo mogelijk nog acuter zodat de formulering “het menselijk ras *zou kunnen* uitroeien” als een eufemisme moet worden begrepen. Immers, elk jaar dat voorbijgaat zonder *effectieve* verweermaatregelen - zoals tot op vandaag het geval is - stijgt de frequentie, de duur en de intensiteit van de extreme klimaattoestanden. Nader onderzoek⁽⁷⁾ toont aan dat de klimaatopwarming in een zelfversterkende fase is gekomen, zodat de opwarming verder zal gaan zelfs indien op magische wijze alle CO₂-uitstoot abrupt zou stoppen. Dat komt omdat de primaire oorzaak van de klimaatopwarming niet langer de mens is, maar wel de reeds veel te hoge gemiddelde temperatuur van het aardoppervlak. De aarde is reeds te warm geworden voor het in stand houden van de ijskappen en het vasthouden van methaan in de permafrostlagen. Het verdwijnen van de eerste maakt dat een essentieel afkoelingsmechanisme (het zogenaamde albedo-effect⁽⁸⁾) voor altijd verdwijnt. Omgekeerd, het vrijkomen van methaan - CH₄, een broeikasgas dat vijftig keer meer warmte vasthoudt dan CO₂ - wordt naast de antropogene CO₂ een tweede bron van broeikasgassen. De som van de twee zorgt voor een sterkere en versnellende opwarming. Dit betekent dat het klimaat als aards systeem - zoals we dat kennen met zijn seizoenen, met zijn goed voorspelbaar weer en met slechts uitzonderlijk extreme fenomenen - bezig is te verdwijnen. Er zijn zelfs tekenen dat het klimaat overgaat naar (het begin van) een chaotische toestand: één van onvoorspelbaarheid in zijn zoeken naar een nieuw evenwicht dat beantwoordt aan een atmosfeer met een zeer hoge concentratie aan broeikasgassen (420 ppm, 50% boven het normale van 280 ppm⁽⁹⁾). Het klimaat zal opgaan in een chaotisch thermodynamisch proces waarvan de uitkomst even onvoorspelbaar als onvoorstelbaar is. Men moet ervan uitgaan dat de mensheid, en veel leven met haar, dit op termijn niet overleeft (teveel extreme hittegolven, droogtes, orkanen...). Daarom moet de voorwaardelijke wijs van de openingszin in het geval van de klimaatopwarming in een aantoonende worden veranderd. Antonio Guterres, Secretaris Generaal van de VN, is ongeveer de enige wereldleider die de ernst van de situatie doorheeft:

“De mensheid heeft de poorten van de hel geopend. Verschrikkelijke warmte heeft verschrikkelijke gevolgen. [...] Als er niets verandert, sterven we af op een temperatuurstijging van 2,8 graden – naar een gevaarlijke en instabiele wereld...”⁽¹⁰⁾.

Guterres legt terecht de nadruk op de ‘opwarming’ met zijn “gevaarlijke” gevolgen, niet op de minder dramatisch klinkende ‘verandering’ van klimaat.⁽¹¹⁾ Het verkeerd gebruik van de term klimaat‘verandering’ dringt zelfs door in de

naamgeving van het gezaghebbende *Intergovernmental Panel on Climate Change*. Het is een typisch voorbeeld van taalmanipulatie zoals door George Orwell beschreven en waar Marcuse naar verwijst.

Net zoals het atoomwapenscenario-in-uitvoering, is de gestaag stijgende klimaatopwarming ontoelaatbaar omdat het een voor de mensheid existentieel bedreigend proces is.

De schuilkelders tegen de klimaatopwarming

De atoomschuilkelder – voor Marcuse het symbool van irrationaliteit en misleiding – moest het magisch gevoelen verschaffen dat een atoombominslag niet per se fataal hoefde te zijn. Voor de klimaatopwarming bestaat een analoge illusie. Met name al de betogen die samengevat neerkomen op “aanpassen, milderer, weerbaarheid” (in het Engels: adaptation, mitigation, resilience), overvloedig verspreid door de IPCC-rapporten. Het triplet hoort eerder bij de populaire klimaatmisleidingen. Het zijn de schuilkelders tegen de klimaatopwarming. Wat Marcuse over de schuilkelders zei, is letterlijk van toepassing op de klimaatmisleiding:

“Als de verschrikkelijkheid van een dergelijk besef niet tot het bewustzijn doordringt, als ze gemakkelijk voor lief wordt genomen, is dat omdat deze verwezenlijkingen (a) volkomen rationeel zijn in termen van de bestaande orde, (b) tekenen zijn van een menselijke vindingrijkheid en macht die de traditionele grenzen van de verbeelding overschrijden.”⁽¹²⁾

De klimaatopwarming wordt als onvermijdelijk en onomkeerbaar beschouwd, wat de weg opent naar een economischerecuperatieredenering: dat zonnepanelen, warmtepompen, isoleren van woning, elektrische auto's, ledverlichting... zouden bijdragen aan de strijd tegen de klimaatopwarming. De waarheid is dat ze net zoals de schuilkelders volkomen inadequaat zijn omdat ze steunen op *beloften* voor *toekomstige* beperking van de CO₂-uitstoot, terwijl het klimaatprobleem de historisch geaccumuleerde CO₂ is, het antropogene teveel dat al in de atmosfeer is opgeslagen. Ten overvloede zijn ze van geen enkel nut voor de hedendaagse klimatologische rampen die zich niet door dit naïef verweer laten tegenhouden.

In het tweede deel van de openingszin verklaart Marcuse *waarom* de atoomdreiging blijft bestaan: omdat ze de krachten beschermt die haar veroorzaken. Het moge duidelijk zijn dat dit eveneens onverkort opgaat voor de klimaatopwarming door de vertaalslag naar economische ‘equivalenten’ conform het neoliberal paradigm. Zo wordt ‘terugbrengen van CO₂-uitstoot’ (domein van de natuur) herleid naar ‘investeren in energietransitie, dus groei’ (het domein van de economie) waartegen de burger geen verhaal heeft, temeer omdat het gepaard gaat met *beloftes* van nieuwe banen. Met als resultaat dat de burger niet

anders kan dan actief meestappen in deze maskerade van de waarheid.

DEEL 2

Zestig jaar later, het antropoceen

De twee antropogene oervervuilingen van het antropoceen zijn – in chronologische volgorde – het teveel aan broeikasgassen door verbranding van fossiele brandstoffen en de radioactieve neerslag van de 2 plus 2000 kernexplosies. Sinds WOII zijn er als gevolg van de economisch-technologische ontwikkeling van het massaconsumptiekapitalisme, samengaan met een aanhoudende exponentiële aangroei van de wereldbevolking, vele voor de aardse natuur catastrofale fenomenen bijgekomen: implosie van de biodiversiteit; planetaire plastic- en olieervuiling; opwarming en verzuring van de oceanen; verdwijning van de tropische wouden (waarmee de CO₂-opslopende zuurstofleng van de aarde ophoudt te bestaan); langdurige extreme weertoestanden (orkanen, hittekoepels, vuurzeeën,...); smelten van de poolkappen; dooien van permafrost; stijging zeespiegel; verleggen van grote oceaanstromingen... Door de menselijke activiteit zijn alle systeemonderdelen van de aarde aangetast: de atmosfeer, lithosfeer, biosfeer, hydrosfeer en de cryosfeer. In op geologische schaal extreem korte tijd ondergaan ze grote veranderingen, die nog volop verhevigen. Alle aardssystemen zijn uit evenwicht gebracht en vertonen tekenen van chaotisch gedrag, in de zin van onvoorspelbaar en met nooit voordien geziene natuurverschijnselen. Al deze natuuranomalieën vallen tegenwoordig onder het begrip ‘antropoceen’: de grote evenwichtsverstoring van het systeem aarde.

De aardse omgeving, die dermate geschikt bleek te zijn dat mensachtigen er zo’n vijftienduizend miljoen jaar geleden verschenen en nauwelijks driehonderdduizend jaar geleden, de homo sapiens, dit ‘op de mens afgestemd klimaat’ (dubbel te begrijpen als het klimaatsysteem en als de algemeen aardse ‘sfeer’) is nu met rasse schreden aan het verdwijnen. Indien dit destructieve proces niet snel wordt gestopt én teruggedraaid, zullen de voorwaarden voor leven, ook die voor de mens, ophouden te bestaan. Een constatactie die courant terugkeert in wetenschappelijke publicaties en niet zelden de publieke pers haalt. Om de destructie van de aardse omgeving – en in de eerste plaats de klimaatopwarming – te stoppen (en te herstellen) zal er iets meer nodig zijn dan enkel de *toekomstige* CO₂-uitstoot tot ‘net-zero’ te herleiden.

De opdringerige natuur

De natuur heeft de mensheid van het begin van de geschreven geschiedenis

gefascineerd. Voor de presocratici vormde de fascinatie voor de kosmische natuur het begin van de filosofische verwondering. Tijdens de eeuwenlange periode van religieuze dominantie, maakte de fascinatie plaats voor de zekerheid van een scheppingsdaad. Maar de derde wending in het verhaal mens-natuur kwam er dankzij het genie van Isaac Newton, die ontdekte dat de natuur gehoorzaamde aan wetten gesteund op causaliteit, rationaliteit, logica en wiskunde. Deze ontdekking maakte zoveel indruk dat ze voor de denkers van de achttiende-eeuwse *verlichting* de basis werd om het dogmatisch denken, dat tot dan had geheerst, af te leggen. Het denken kon voortaan worden gebaseerd op beredeneerde rationele, empirische én ethische gronden. Dat veroorzaakte een haast antropologische schok want het veranderde van de ene eeuw op de andere de sociaal-economisch-politieke structuren op de meest fundamentele manier.

Maar aanvankelijk bleef de natuur tijdens de moderne tijden niet meer dan een decor voor ontdekkingsreizen en het betrekken van grondstoffen. Zonder veel erg, want het gewicht van de (Europese) mens op de natuur was verwaarloosbaar; de wereldbevolking stond in de achttiende eeuw op ongeveer zevenhonderd *miljoen* (waarvan honderdzestig miljoen Europeanen). Vandaag staat de wereldbevolking op acht *miljard*, gekoppeld aan een wereldwijde massaconsumptie.

En wat moest gebeuren, is met het antropoceen gebeurd: een confrontatie met de natuur die van een nooit geziene orde is, die de mens niet had zien aankomen, maar die zich opdringt op de meest dwingende wijze. De mensheid wordt voor de eerste keer in haar geschiedenis geconfronteerd met de natuur als actor, een actor die niet kan worden genegeerd. De mens ontdekt nu – als aanvulling op de ontdekkingen van Newton – dat ‘de natuur’ (natuurwetten én aardse omgeving) een onderdeel is van het menszijn. Het *zijn* van mens en natuur zijn aan elkaar verbonden.

De gevolgen van deze vaststelling voor het handelen van de mens dringen slechts traag door. Hoewel het begin van het antropoceen samenvalt met de industriële omwenteling, is het begrip ‘antropoceen’ pas gemeengoed geworden vanaf de jaren negentig van vorige eeuw. Voor Marcuse was de natuur nog steeds een externe entiteit; hij spreekt over “overheersing” en “beheersing” van de natuur “om de natuur te bevrijden van haar eigen wreedheid, haar eigen ontoereikendheid, haar eigen blindheid”⁽¹³⁾

Marcuse verweet het technologisch kapitalisme zijn “irrationaliteit van het geheel”. Hij betrok dit enkel op de menselijke samenleving. Echter, zestig jaar later, toont de hoogst betreuwenswaardige ervaring met het antropoceen aan dat “het geheel” van Marcuse moet uitgebreid worden tot de mens, de planetaire samenleving, de natuurwetten, de biologische natuur en hun onderlinge banden. Wat ons naadloos leidt tot het principe van de *planetaire samenhang*.

Principe van de planetaire samenhang

De totaliteit van de fysische natuur, in al haar verschijningsvormen, *gehoorzaamt* aan chemische, elektromagnetische, thermodynamische, kwantummechanische (enz.) *wetten*. Wetten die alle interacties tussen materie en energie bepalen en die zonder uitzondering ‘in de taal van de wiskunde’ zijn geschreven. Het is door de aard van de wiskunde dat de natuurwetten hun rationaliteit en logische *samenhang* verwerven.

De natuurwetten (en dus ook de mathematische logica) zijn tijdens de *big bang* ontstaan *samen* met het oeratoom⁽¹⁴⁾. De natuurwetten zijn de ‘rationele’ kant van de natuur. Van de natuurwetten wordt verondersteld dat ze overal in het heelal identiek geldig zijn. Op die veronderstelling werken trouwens de hubble- en webbtelescopen.

Het bestaan van de natuurwetten verleent de miljarden lichtjaren grote kosmos zijn samenhang, de *kosmische samenhang*. Het principe van de samenhang wordt overgedragen op alle nieuw ontstane kosmische verschijningsvormen, van sterrenclusters over melkwegen tot zonnestelsels en uiteindelijk op de levensvatbare planeten. Het principe van samenhang brengt tot uitdrukking hoe *verschillende* complexe (sub)systemen op *verschillende* niveaus tot entiteiten kunnen komen die *naast elkaar kunnen bestaan* over relatief lange periodes (of vele generaties).

Het principe geldt in het bijzonder voor levensvatbare planeten die gedurende miljarden jaren een geologische en darwiniaans-biologische evolutie gaande houden. Op die manier is het mogelijk geweest om tot een hoogst complex planetair systeem van hoogst gesofisticeerde levende organismen te komen, zoals het geval was op onze planeet.

Het principe van de ‘samenhang’ is geen bewijsbare natuurwet, maar eerder een axioma, een evident juiste vaststelling. Het bewaren van samenhang is de voorwaarde om via de biologische evolutie te komen tot complexere organismen en systemen. Het principe van de samenhang verzekert het voortbestaan en is dus een existentieel principe.

‘Planetaire samenhang’ is, zestig jaar later, onze invulling van Marcuses veronderstelde ‘rationaliteit van het geheel’.

De samenhang van het holoceen

Het is onze stelling dat de aardse natuur zich tijdens het holoceen – tijdperk voorafgaand aan het antropoceen – in een toestand van ‘planetaire samenhang’ bevond.

De aardse samenhang werd mogelijk gemaakt door de ontelbare kringlopen binnen en tussen de even ontelbare geologische, biologische en klimatologische (sub)systemen, die gezamenlijk één groot wereldomvattend complex systeem

vormen. Geologische periodes van noodzakelijke en onvermijdelijke inconsistenties binnen de subsystemen bleven omschreven in ruimte en tijd zodat ze geen kettingreacties teweegbrachten die zouden hebben geleid tot apocalyptische vernietigingen van de planetaire evenwichten. Wat ook nooit is gebeurd... tot aan antropoceen.

De belangrijkste kwaliteit van deze toestand was de *stabiliteit*, het vermogen om gedurende tientallen miljoenen jaren het planetair uitzicht en de samenhang met alle geologische, biologische en klimatologische kenmerken, quasi onveranderd te bewaren (op voor menselijk tijdsbesef zeer trage nauwelijks waarneembare evoluties na). Dat is hoe ons de 'recente' geologische evolutie, met haar immense diversiteiten aan planten en dieren, overkomt: de aardse natuurwereld, die er altijd is geweest sinds miljoenen jaren en die altijd *zou blijven bestaan voor alle volgende generaties*.

De conclusie is dat 'kringlopen', 'stabiliteit', 'samenhang' voor levensvatbare planeten fundamentele bouwstenen zijn om een 'complex planetair bestaan' te bewerkstelligen.

Langdurige planetaire samenhang wordt ervaren als een planetaire *harmonie* tussen de ontelbare subsystemen. Alsof er zich op het hoogst denkbare, kosmisch waarnemingsniveau, één (bijna bovennatuurlijke) allesoverheersende rationaliteit manifesteert die deze uiterst complex gevarieerde wereld van het aards leven mogelijk maakt en in stand houdt.

Het holoceen liep tot aan het begin van de industriële omwenteling; toen begon het antropoceen, waarvoor de fundamentele bouwstenen voor het bestaan allerminst vanzelfsprekend zijn geworden.

Het antropoceen, de verloren aardse samenhang

Met deze inzichten over 'natuursamenhang' gewapend zal niemand tegenspreken dat het antropoceen het tijdperk is van de *verloren planetaire samenhang*. De 'irrationaliteit van het geheel' greep dermate om zich heen dat ze niet alleen het geheel van de menselijke samenleving heeft aangetast, maar ook uitzaaide naar haar biologische naturomgeving. Ook daar heeft de mens de natuursamenhang verdreven door zijn ongelimiteerde exploitatie van de natuur, door het lozen van industriële afval in de oceanen en de atmosfeer, als veroorzaker van nucleaire neerslag en pandemieën,... De evenwichten en kringlopen die bestonden tussen klimaat, tropische bossen, ijsgebieden, oceanen, voedselketens, atmosfeer, biodiversiteit, menselijke gezondheid, enzovoort, zijn om het eufemistisch te stellen, 'verstoord'.

De "irrationaliteit van de samenleving" is zestig jaar later uitgebreid naar de aardse omgeving, en duiden we nu aan als de *verloren planetaire samenhang*. Onder het antropoceen regeert op de planeet het tegendeel van het holoceen: (toenemende) wanorde en chaos. Als levensvatbare planeet, is ze haar kwaliteit

van planetaire samenhang, voorwaarde voor het bestaan van haar complexe natuursystemen met inbegrip van de mensheid, aan het verliezen.

DEEL 3

Zestig jaar van cognitieve vervreemding

Naast de arbeidsvervreemding van het primitieve kapitalisme, beschreven door Karl Marx, beschrijft Herbert Marcuse de consumptie- en cultuurvervreemding:

“De mensen herkennen zich in hun bezittingen. Zij vinden hun ziel in hun auto, hifitoren, splitlevelwoning, keukenapparatuur.”⁽¹⁵⁾

Het weze opgemerkt dat elk van deze drie vormen van vervreemding eigen is aan welbepaalde ontwikkelingsfasen van het kapitalisme. Ze komen nog steeds voor omdat door de globalisering de verschillende stadia van kapitalistische productiewijzen in functie van de lokale omstandigheden ook nog steeds voorkomen.

In de voorbije zestig jaar, heeft de snelle technologische evolutie geleid tot een fundamenteel nieuwe vierde vorm van vervreemding die we als de ‘cognitieve vervreemding’ zullen aanduiden. Ze is in twee fasen ontstaan, die van de sociale media en de tweede, van recente datum, die van de *algemene* artificiële intelligentie, gekend als AGI.

De sociale media vormen een autogeneratief en zelfversterkend vervreemdingsstelsel, mogelijk gemaakt door de ‘smartphones’ en internet. Dankzij internet, het allesziende wereldwijde communicatiesysteem vervolledigd met wifi’s, wordt *urbi et orbi* bereik gerealiseerd dat iedereen permanent, overal, dag en nacht met iedereen verbindt. Door de onwaarschijnlijke miniaturisering, efficiënte productie en lage kostprijs beschikt elke aardbewoner die aan de consumptie kan deelnemen, over een *smartphone* (de massale productie wordt geschat op *jaarlijks* 1,5 miljard exemplaren).

Zelfversterkend, omdat de reeds *cultureel* vervreemde burger via het systeem van onzichtbare opinie- en consumptieprofielering, gepersonaliseerde inhoud ontvangt, zodat de gebruiker wordt bevestigd in zijn profiel of er verder wordt ingeduwd door hem/haar in contact te brengen met gelijkgestemden.

Ze zijn autogeneratief omdat de burger niet alleen *passief* de vervreemding als aangenaam ervaart, maar ze ook *actief* met de *smartphone* in aanslag voortdurend opzoekt, als naar een onmisbare drug. De burger is via zijn *social groups* en *likes* zelf de regisseur geworden van zijn hoogstpersoonlijk vervreemdingspad. De burger heeft zich geheel vrijwillig aan het onzichtbaar internetinfuus van de vervreemding gelegd.

Het door Marcuse beschreven cultureel vervreemdend effect wordt met de

sociale internetmedia kwalitatief versterkt: de vaardigheid van het denken zelf wordt belaagd. Burgers worden versterkend bevestigd in hun vervreemding. Het Twittereffect is een markant voorbeeld. Door de beperking van 140 letters is er geen plaats voor nuance of uitgewerkte argumentatie; het denken wordt herleid tot slagzinnen; het leidt tot een gesyncopeerd taalgebruik dat alle rijkdom uit de taal zuigt. Dat Twitter (of X) voor velen de enige bron van informatie is geworden en dat de politici daar dankbaar gebruik van maken, geeft een idee van de schadelijke impact.

Sociale media en veralgemeende decerebratie

De grootste slachtoffers zijn de zwakste gebruikers van internet: de (lerende) kinderen, de (studerende) jeugd, de nieuwe generaties. Michel Desmurget⁽¹⁶⁾ heeft onderzoek gedaan naar het gebruik van digitale media bij kinderen vanaf hun tweede levensjaar tot 18 jaar, naar de frequentie, de aard en de eventuele gevolgen op de mentale en sociale ontwikkeling. Zijn bevindingen zijn gepubliceerd in *La fabrique du crétin digital*⁽¹⁷⁾

“De consumptie van digitaal entertainment - in al zijn vormen (smartphones, tablets, laptops enz.) - door de nieuwe generaties is astronomisch. Vanaf de leeftijd van 2 jaar brengen kinderen in westerse landen gemiddeld 3 uur per dag door voor schermen; tussen 8 en 12 jaar, 4 uur en 45 minuten en tussen 13 en 18 jaar ze 6 uur en 45 minuten, telkens per dag. Uitgedrukt als jaartotaal komt dit neer op ongeveer 1.000 uur voor een kleuter (meer dan de tijd die nodig is voor één schooljaar), 1.700 uur voor een basisschoolleerling (2 schooljaren) en 2.400 uur voor een middelbare scholier (2,5 schooljaar). Uitgedrukt als een fractie van de dagelijkse wakkere tijd geeft dit respectievelijk een kwart, een derde en 40%.”⁽¹⁸⁾

Het gaat over ontspanning (sociale media, porno, games, chatten, ...), want aan huiswerk spenderen de scholier en de adolescent een schamele dertiende, respectievelijk zevende deel van de totale schermtijd.

De gevolgen zijn ernaar:

“Onderzoek heeft een lange lijst van schadelijke invloeden op zowel kinderen als adolescenten aan het licht gebracht. Alle ontwikkelingspijlers worden beïnvloed, van het somatische, d.w.z. het lichaam (met effecten op bijvoorbeeld obesitas of cardiovasculaire rijping), via het emotionele (bijv. agressie of depressie), tot het cognitieve, d.w.z. het intellectuele (bijv. taal of concentratie); al deze effecten hebben hun impact op de schoolresultaten.” (idem).

In een interview in *Le Monde* gaat Michel Desmurget zelfs zover te stellen dat “de proliferatie van schermgebruik leidt tot grootschalige decerebratie”. Met deze extreme karakterisering wil Michel Desmurget ongetwijfeld de niet te onderschatten fysieke hersenschade onderstrepen. Wat de volwassenen de

kinderen aandoen, karakteriseert hij als ‘kindermishandeling’.

Daarmee is wetenschappelijk bewezen wat in de onderwijswereld sinds enige jaren wordt vastgesteld. Het is ‘normaal’ geworden dat kinderen met een diploma van middelbaar onderwijs niet meer kunnen schrijven (er worden geen opstellen of verhandelingen gemaakt), niet kunnen hoofdrekenen (want rekentafels worden niet meer gedrild), geen notie van grammatica hebben, niet met de hand kunnen schrijven, noch handgeschreven tekst kunnen lezen, artikels inhoudelijk niet kunnen analyseren, zich niet langer dan enkele seconden kunnen concentreren, historische noch culturele bagage hebben...

Let wel, op het moment van het onderzoek van Michel Desmurget (begin en midden vorige decennium) was er van ChatGPT niet eens sprake.

ChatGPT, misleiding van de mens

Internet, smartphones en de sociale media hebben de burgers ‘internet native’ gemaakt, klaar om op hen het nieuwste en meest geduchte instrument van cognitieve vervreemding los te laten: ChatGPT⁽¹⁹⁾. ChatGPT is essentieel een taalrobot die toelaat de totaliteit van ‘kennis’ die zich de laatste decennia op internet heeft verzameld, in vloeiende grammaticaal correcte teksten te ontsluiten. Het specifieke is dat het dit doet door een morfologische taalanalyse waaraan geen semantiek te pas komt. Dat verklaart zijn algemene inzetbaarheid - van astrofysica tot poëzie - en het feit dat het alle talen aankan. Vandaar dat men het als ‘AGI’ toepassing aanduidt (‘G’ voor ‘general’ of ‘algemeen’) in tegenstelling tot de AI-‘Expert’ systemen die voor zuiver gespecialiseerd wetenschappelijk gebruik bedoeld zijn. ChatGPT vervolledigt de reeks van populaire socialemedia-apps.; de AGI-technologie wordt trouwens ook geïntegreerd in bestaande administratieve toepassingen (tekstverwerkers, zoekmachines, presentatieapps, enz.).

Wat de taalrobot echter hoogst problematisch maakt - nog meer dan de sociale media - is zijn opzettelijk misleidend effect dat zich op verschillende manieren manifesteert.

Een eerste is de sociale vervreemding. Niet zoals met de socialemedia-apps, waar de gebruiker communiceert met (groepen van) andere mensen, richt de argeloze ChatGPT-gebruiker zich hoogstpersoonlijk tot een artefact, tot een complex computersysteem, waarbij er alles wordt aan gedaan om precies dat aspect te verbergen.

Het gevolg is dat ChatGPT uitnodigt tot antropomorfisering: als gebruiker laat men zich vlug meeslepen tot (beleefd) dialogeren, niet in het minste omdat het artefact steevast de ikpersoon gebruikt. Wanneer men het bijvoorbeeld wijst op fouten, verontschuldigt het zich uitgebreid en steekt de fout op de *trainers* die hem verkeerd hebben geïnstrueerd. Fouten maken en er proberen onderuit te komen, het is aandoenlijk menselijk.

Er is ook de misleidende indruk van objectieve autoriteit. Het putten van alle ‘kennis’ uit de gigantische internetdatabanken door ondoorzichtige algoritmes, geeft een vals gevoel van objectiviteit en autoriteit. Op welke manier de *big-data mining* en bronnenselectie gebeurt, is fabrieksgeheim. Het feit dat het in handen is van firma’s als Microsoft en Google, betekent dat er andere normen worden gesteld dan aan encyclopedische werken, waarvoor met wetenschappelijk comités honderden academische specialisten worden ingezet. ChatGPT is een louter commercieel en een allesbehalve humanitair-wetenschappelijk project, maar de praktijk is dat het zich als de enige referentie van ‘kennis’ aandient en dat het ook zo wordt beschouwd. Er is van in het begin een fundamentele wetenschappelijke paradox aanwezig: een gezaghebbende kennisdatabank willen opzetten op basis van morfologische taalanalyses, is wetenschappelijk volstrekt onbetrouwbaar en dus wetenschappelijke nonsens.

Deze verschillende vormen van misleiding brengen ons tot twee filosofisch fundamentele vragen. Eén, is het ethisch geoorloofd een artefact te maken dat zich voordoet als een denkende en pratende mens? Ten tweede, is het geoorloofd (fragmenten van) originele teksten te publiceren waarvan niet te achterhalen valt of ze van mensen, dan wel van artefacten komen?

Inlijving van de mens

De grote techfirma’s achter ChatGPT integreren de AGI-technologie naadloos in al de bestaande socialemedia-apps, wat het algemeen dagelijks gebruik tot het uiterste zal drijven omdat ze een menselijke *look and feel* krijgen. Om de burger te domineren hoeft het overheersend AI-artefact er niet als een androïde uit te zien, het blijkt integendeel een complex computersysteem te zijn: het geheel van ‘Facebook-Instagram-TikTok-X-ChatGPT’ (‘FITX-AGI’ om kort te gaan). Omdat de kritische ingesteldheid ontbreekt om het bestaan zelf van het ‘FITX-AGI’-fenomeen in vraag te stellen, wordt het als vanzelfsprekend beschouwd dat de burger tegemoetkomt aan de vereisten van het artefact. Het is opvallend hoe de mens er zich geleidelijk aan, in volle instemmende overgave, stapsgewijs aan overlevert, zich inschakelt in het artificieel formalisme en het deel laat uitmaken van zijn/haar individueel leven. Het is de mens die langzaam aan een aangepast ‘intelligent’ verlengstuk van het artefact wordt. Het artefact, om goed te kunnen functioneren, heeft een mens nodig die vooraf ‘geleerd heeft het te gebruiken’. Niet omgekeerd.

Dit is ondertussen – minder dan een jaar na het verschijnen – de algemeen aanvaarde attitude, wanneer het gaat over bedreigde jobs of over de gevolgen in het onderwijs: ‘hij/zij moet er leren mee werken en moet zich aanpassen’ is het adagio van de specialisten die beter zouden moeten weten. Maar met deze ondoordachte instemming riskeert de mens een onzekere toekomst tegemoet te gaan. De finaliteit van de ‘FITX-AGI’-artefacten is immers zuiver kapitalistisch:

winstmaximalisering en burgers bevestigen in hun consumptierol door instrumentalisering van de mens achter het scherm. Daarmee ontstaat een andere mens, een mens wiens intellectuele vaardigheden worden verengd en ingelijfd door artefacten die één enkele meester dienen: deze van de beate consumptie, appellerend aan gemakzuchtig, egoïstisch sublimerend genot. Vele overtreffende trappen ingrijpender dan Marcuse ooit kon bevroeden.

Uitholling van het onderwijs

Tenslotte, wat allicht het meest problematische is – embryonaal aanwezig in de sociale media – is dat het onderwijs ondergraaft. Dit is allicht het hoogtepunt van alle mogelijke vormen van vervreemding.

De negatieve invloed op het onderwijs bereikt met de taalrobot een absoluut toppunt. De cognitieve vervreemding wordt met de taalrobots zeer tastbaar. Ook nu weer zijn de grootste slachtoffers de zwakste gebruikers van internet: de kinderen, de nieuwe generaties.

‘Dankzij’ ChatGPT moet niets meer worden geleerd of onthouden, is opzoeken in bibliotheken, net zoals het lezen van boeken overbodig, het oplossen van vraagstukken wordt niet meer geoefend noch het schrijven van (non)fictief proza, poëzie... De *behoefte* om het eigen brein te oefenen én te gebruiken verdwijnt. Al wat intellectuele ontwikkeling uitmaakt, wordt uit handen gegeven aan het ‘FITX-AGI’-artefact. De leerkrachten, van alle niveaus, staan machteloos want het verbod op gebruik is niet haalbaar en controle erop evenmin. De jonge mensen krijgen niet langer de nodige intellectuele opleiding waarop de ontwikkeling van hun menszijn gebaseerd is.

Ondertussen staan de eerste digitaal opgevoede generaties leraars en professoren voor de klaslokalen en auditoria en zonder dat men het merkt wordt de cognitieve achteruitgang via het onderwijs aan de volgende generaties versterkt doorgegeven. De afbouw van de cognitieve mogelijkheden wordt daarmee een evolutionair proces, ze wordt gereproduceerd naar de volgende generaties. Het wordt een antropologisch probleem.

Dit is een fundamenteel kwalijke evolutie. We zijn er getuige van hoe de mens van zijn menszijn weg evolueert, verder weg van dat kenmerkend is aan de homo sapiens, het gebruik en oefenen van de hersenen. We maken het begin van een actieve cognitieve ontmanteling mee. De eerste tekenen zijn trouwens waarneembaar.

DEEL 4

Cognitieve regressie en politieke apathie

Het feit dat het antropoceen levensbedreigend is voor de aarde en haar bewoners, maakt het tot de meest belangrijke gebeurtenis die de mensheid ooit heeft meegemaakt. Toch schijnt dit geen indruk te maken op de politiek-economische elites. Dat meer dan zestig jaar onderhandelingen over de wederzijdse ontmanteling van kernwapenarsenalen niet echt vorderen, kan eventueel worden verklaard vanuit geopolitieke belangen. Maar dat na dertig jaar IPCC-rapporten er mondiaal niet de minste politieke bereidheid bestaat tot het nemen van effectieve maatregelen – zoals in het begin van het COVID-alarm – is het meest merkwaardige én verontrustende verschijnsel van de hedendaagse tijden.

Wat ook de verklaringen voor de algemene vervreemding mogen zijn, hoe groot ook de breuk met de realiteit van het antropoceen mag zijn, hoe groot ook de schaal waarop de technologische rationaliteit wordt ingezet om de burgers te disciplineren, toch blijft er één paradox overeind die al het redelijk en ethisch denken tart, die alle culturele verworvenheden van de mensheid tot nul herleidt: hoe komt het dat de mensheid er niet in slaagt haar afgang naar algehele natuurchaos te beseffen, te begrijpen en te keren? Hoe komt het dat de mensheid geen besef schijnt te hebben van het principe van ‘planetaire samenhang’?

Er is maar één verklaring denkbaar, die aansluit bij *De eendimensionale mens*: de culturele en cognitieve vervreemding heeft ook de politiek-economische elites besmet en is daarmee uitgegroeid tot een vervreemding van de mensheid in haar geheel.

Het boemerangeffect

De veralgemeende apathie grijpt zodanig om zich heen dat ze apologetisch wordt door het in twijfel trekken van het belang van wetenschappelijke waarheid. Na de creationisten, is er de invloed van de klimaatontkenners en lobbygroepen betaald door de olie-industrie, die het klimaatonderzoek verdacht maken. In de praktijk is het niet anders dan een terugkeer naar het obscurantisme van voor de *verlichting*⁽²⁰⁾.

Anderzijds lijkt het plausibel dat de leidende politiek-economische elites zelf het slachtoffer zijn van een boemerangeffect: ze zijn zelf geloof gaan hechten aan alle misleidende, negationistische tot ronduit valse beweringen die ze al decennialang zelf de wereld insturen. Dit gaat niet over hun ideologische positie, maar over verdraaiingen van wetenschappelijke en empirisch waarneembare feiten. Het boemerangeffect, het geloof in de eigen onwaarheden, impliceert dat ook bij de elites de verbinding met de aardse naturomgeving, een stuk van de realiteit dat nu existentieel bedreigend is, verloren is gegaan of nooit bestaan

heeft.

Nog een andere verklaring is denkbaar voor de apathie van de politiek-economische elite. Het kapitalistisch paradigma gaat ervan uit dat het particulier nastreven van rijkdom door economische activiteiten het algemeen belang in de hand werkt. Voor het kapitalisme is het economisch bedrijf centraal voor de samenleving, waardoor alle maatschappelijke zaken - sociale, culturele, politieke, educatieve, enzovoort - naar economische termen worden vertaald. Daardoor sluit het kapitalisme de ogen voor fenomenen die niet vertaalbaar zijn, die niet in een neoliberal economisch kader passen, die niet naar een businessmodel kunnen worden vertaald. Op die manier vervreemdt het zich dus van een deel van de wereldlijke realiteit, waaronder de antropocenenomalieën. Dit economistisch denken leidt tot een gedeeltelijke cognitieve blokkering om adequaat op de existentiële (natuur- en politieke) dreigingen te reageren.

Het is alsof de cognitief vervreemd apathische mens - die zelfs niet in staat is de existentiële bedreiging van de mensheid te ontwaren - de wens uitdrukt zichzelf te willen uitschakelen, om van de ééndimensionale naar de nuldimensionale mens af te dalen; naar een niveau waar de natuurlijke drang tot overleven niet op het collectief niveau kan worden getild. Het antropoceen is het tijdperk waarin de vervreemding van de mensheid van het menszijn fatale gevolgen dreigt te hebben. Het antropoceen als verwerkelijking van de nuldimensionale mensheid. Daarmee is het nuldimensionale antropoceen een antropologische dreiging geworden.

Teloorgang van de maatschappelijke samenhang

De sociale en politieke samenhang is ver te zoeken. De ingesteldheid van de absolute onaantastbare vrijheid van ondernemerschap heeft een middelpuntvliedend effect; het werkt de samenhang en solidariteit binnen een gemeenschap tegen. Marian Donner argumenteert dat “de werkelijkheid bestaat uit relaties”, en die zijn het die in onze tijden worden verbroken. Daarbij geeft ze het voorbeeld van de bezuinigingen die “alle plekken [treffen] waar mensen elkaar wel eens ontmoeten: bibliotheken, buurthuizen en culturele instellingen”⁽²¹⁾. Zo beschouwd, is het verbreken van de relaties duidelijk een manier waarop de maatschappelijke samenhang wordt ondergraven.

Er is vanwege de politiek-economische elites ook geen sprake meer van streven naar een ‘welvaartsstaat’, integendeel ‘leren aanpassen aan moeilijke tijden is de boodschap’. De politiek-economische elites hebben op de grote problematische uitdagingen van de hedendaagse tijd geen antwoord en hervallen in oude ondoordachte politieke reflexen. De onmacht die betoond wordt tegenover oorlogen, vluchtelingen, milieuproblemen, sociale ongelijkheid, openbaar geweld, enzoverder, mag het bewijzen. Men noemt dit in andere contexten al eens het falen van het democratisch systeem. De gevolgen zijn

duidelijk: teruggang in welvaart en welzijn, wat zich uit in de explosie aan psychologische problemen bij de burgers, vooral de jonge generaties, naast de hoger beschreven vormen van toenemende vervreemding. Het verloren gaan van de maatschappelijke samenhang leidt meer en meer naar maatschappelijke wanorde. Om met de onmiskenbare gang naar sociaal-politieke wanorde te kunnen omgaan, is de burger verplicht om een *ingebeelde rationaliserende samenhang* te construeren op basis van de valse waarheid - “geluk wordt bereikt door consumptie en individueel genot” - om aldus te komen tot een onwaarachtig wereldbeeld:

“Tegenwoordig worden de mystificerende elementen beheerst en gebruikt in productieve publiciteit, propaganda en politiek. Magie, hekserij en extatische overgave worden beoefend in de dagelijkse routine van het huishouden, de winkel en het kantoor, en de rationele prestaties verbergen de *irrationaliteit van het geheel*.”⁽²²⁾

De gezamenlijke aardse en de maatschappelijke samenhang, noemen we de planetaire samenhang, de samenhang van de planeet en haar bewoners, waaronder de mens.

De existentiële patstelling

In de eenentwintigste eeuw is de mensheid met vier existentiële bedreigingen geconfronteerd: (1) de universele cognitieve regressie; (2) het in de chaotische fase aanbeland opwarmende klimaat; (3) risico op een nucleaire winter door een kernwapenconflict en (4) de vele antropocenaanomalieën (waarvan enkele afzonderlijk tot algemene maatschappelijke chaos kunnen leiden). Marcuse vermeldt slechts de derde en bestudeert in zijn boek de aanloop tot de eerste. De twee andere zijn pas de voorbije zestig jaar op de voorgrond verschenen.

Uiteindelijk is de eerste bedreiging, de universele cognitieve regressie, het meest verontrustend. De tweede bedreiging, het opwarmend klimaat, zal zichzelf niet opheffen omdat dit natuurkundig uitgesloten is; enkel een ingrijpen van de mensheid kan het natuurlijk verloop stoppen en ombuigen naar afkoeling en herstel. Dat geldt ook voor de derde en vierde bedreigingen. Het komt erop neer dat de cognitieve regressie de aanpak van de drie andere bedreigingen in de weg staat, wat maakt dat ze zelf de grootste existentiële bedreiging voor de mensheid is geworden. De mensheid is in een patstelling beland, want het is niet duidelijk welke externe gebeurtenis de cognitieve regressie zal kunnen doorbreken om de weg vrij te maken voor de ontkrachting van de drie andere existentiële bedreigingen.

Het herstellen van de aardse samenhang en verwerven van de maatschappelijke samenhang zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Op lange termijn kan het ene niet zonder het andere.

DEEL 5

Het nuldimensionaal antropoceen

Hoe langer het desintegrerend proces van het antropoceen duurt, des te meer het zal lijken alsof de homo sapiens naar een ondersoort met verminderende cognitieve eigenschappen evolueert, want des te groter wordt de paradox van het lijdzaam toezien. In het nuldimensionale antropoceen vallen op termijn de implosies van de menselijke samenleving samen met deze van de natuur. Op de limiet nadert het antropoceen een punt zonder toekomst noch tijd, want een punt heeft geen dimensies.

Het is de negatie van het zelfbewuste denken, het niet-meer-denken, de leegte, het verdwijnen van bewustzijn, de verboden deling door nul... waar niets meer denkbaar is.

Het is het gevolg van de algemeen uitgezaaide cognitieve regressie van de mensheid, die de door haar gecreëerde eindimensionale werkelijkheid - wereld van consumptie – niet meer weet te onderscheiden van de échte werkelijkheid – natuur en samenhang. De nuldimensionale mensheid, blind voor haar lotsbestemming, valt samen met het nuldimensionaal antropoceen. Wanneer er geen getuige van de kosmos meer is, zijn alle vragen naar het zijn en het bestaan op levensvatbare planeten van bewuste, met intelligentie begiftigde soorten zoals de mens, irrelevant. De kosmos zonder getuigen heeft geen betekenis.

Eén en ander klinkt ongetwijfeld als gedurfde en roekeloze hypotheses, maar, het weze herhaald, ze beantwoorden wel de vraag waarom de politiek-economische elites apathisch blijven tegenover de om zich heen grijpende neergang van de planetaire samenhang. Trouwens, ze liggen in het verlengde van twee tegengestelde hypotheses die de kern van *De eindimensionale mens* uitmaken:

“*De eindimensionale mens* schippert tussen twee tegenstrijdige hypotheses: (1) dat de geavanceerde industriële samenleving in staat is kwalitatieve veranderingen in de nabije toekomst in de hand te houden; (2) dat er krachten en tendensen bestaan die deze beheersing kunnen doorbreken en de samenleving uiteen kunnen doen spatten.”⁽²³⁾

De eerste hypothese scheen lang stand te houden dankzij de ongekende vlucht van de technologische ontwikkelingen, maar de resulterende algemene cognitieve regressie brengt haar aan het wankelen. De tweede wordt bevestigd, weliswaar vanuit een voor Marcuse totaal andere hoek: de antropoceenanomalieën. Uiteindelijk hebben de twee hypotheses zich elk tegen zichzelf gekeerd.

De vervreemding neemt de overhand

In het eerste van de *Parijse manuscripten* (1844), *De gealiënerde arbeid* ^(24, 25), ontwikkelde de ‘jonge’ Karl Marx een theorie van de vervreemdingen die hij als inherent aan de kapitalistische arbeidsverhoudingen beschouwde. Hij kwam tot vier categorieën: (1) deze van de arbeider van zijn arbeidsproduct, (2) van de arbeider van het arbeidsproces, (3) van de mens van zijn menszijn en (4) van de mens van zijn medemens. Opvallend is dat hij de twee eerste op de arbeider betrok en de twee andere op de mens. Hij vermeldde ook de vervreemding van de natuur zonder deze evenwel tot een afzonderlijke categorie te maken. In *Het kapitaal* (1867) weerhield hij enkel de ‘economische’ vervreemding van de arbeider, want het was de politiek-economische analyse van het kapitalisme die de overhand nam: waardevorming, uitbuiting en kapitaalomloop. Daarin speelde voor Marx de ‘vervreemding’ geen oorzakelijke of betekenisvolle rol.

Tijden veranderen. De arbeider is de consumerende kleinburger geworden die voor de massaconsumptie instaat. Deze consumptiedwang bracht zijn specifieke vervreemding mee die tot de derde en vierde categorie van Marx behoren. De recente IT- en AGI-technologische omwentelingen - de ‘sociale’ ‘FITX-AGI’ media - hebben volstrekt gedematerialiseerde consumptieproducten voortgebracht die een specifieke gebruikswaarde hebben (volgens volkomen artificieel gecreëerde nieuwsoortige abstracte behoeften). Een evolutie die Marx onmogelijk kon voorzien. Deze nieuwsoortige ‘informatie’-koopwaren danken hun kapitalistisch succes aan het vooraf bestaan van een minimaal vervreemde burger en vereisen een versterking ervan om het voortdurend gebruik en rijkdomaccumulatie te kunnen garanderen. Een geestelijke vorm van het groeifetisjisme. Het kapitalisme is geëvolueerd tot een systeem waarbij naast meerwaarde gecreëerd door arbeid, nu ook winsten worden gecreëerd door culturele vervreemdingstechnologieën. De cognitieve vervreemdingsindustrie (Marx’ derde en vierde categorie) speelt een centrale rol in het kapitalisme en is zelfs noodzakelijk geworden voor zijn instandhouding. De mogelijkheid om de vervreemding van de *mensheid* te overwinnen, zal beslissen of de mensheid de weg naar een humanistische en op redelijkheid gesteunde wereldsamenleving kan inslaan.

DEEL 6

De voortgezette verlichting

Na circa tweeënhalve eeuw van liberaal-economische staatsordening heeft de mensheid zich in de eenentwintigste eeuw twee types van hoogst rampzalige problemen op de hals gehaald, de keerzijden van dezelfde medaille, deze van de verloren gaande planetaire samenhang.

De eerste zijn de verschillende vormen van vervreemding die in de industrielanden zowat alle lagen van de bevolking hebben bereikt. De meest bedreigende ervan, de cognitieve achteruitgang, treft in de eerste plaats de politiek-economische elites van de rijkste en machtigste landen.

De tweede zijn pas de laatste halve eeuw duidelijk geworden. Het zijn de vele antropoceenanomalieën, wat staat voor de degradatie van de aardse omgeving die zo ingrijpend is dat de biologische voorwaarden voor leven op onze planeet aan het verdwijnen zijn.

Vervreemding en cognitieve regressie zijn beide problemen van ‘culturele’ aard in de brede zin. Ze hebben in onze huidige tijden te maken met (de achteruitgang van) kennis van de natuur, waarde van empirische waarnemingen, oordelen over welzijn, persoonlijk en algemeen belang, ethische opvattingen, werking van de staatsinstellingen, sociale (on)gelijkheid, legitimiteit van de rijken en machtigen... Al deze thema’s gaan terug naar de *verlichting* van eind zeventiende en achttiende eeuw, waar ze op grote schaal werden besproken door de toenmalige (adellijke en rijke) intelligentsia van de westerse wereld.

Kaping van de *verlichting*

Aan de unieke filosofische salons van de *verlichting* kwam een einde met de liberaal-burgerlijke omwentelingen onder leiding van een opkomende ondernemersbourgeoisie. Zij waren er enkel in geïnteresseerd om de macht van monarchie-aristocratie-kerk te breken en over te nemen, met het doel hun eigen economisch project van “laissez faire, laissez passer” te realiseren. Hun doel lag in het verlengde van wat zij hadden geleerd onder de feodale tijd en tot voorbeeld namen, de rijke feodale heren die met steun van de kerk, leefden van de arbeid van de boeren. Dit machtsmodel werd gekopieerd en getransponeerd naar een gemoderniseerde vorm, zijnde het kapitalisme.

Filosofische en maatschappelijke bespiegelingen over ratio en ethiek waren aan de ondernemers van het latere kapitalisme niet besteed. De liberale bourgeoisie had de *verlichting* gekaapt om ze te ontdoen van haar meest interessante verlichte inhouden en te reduceren tot het ene ‘vrijheid van ondernemen’.

Filosofisch-historisch gezien heeft de mensheid toen een *keuze* gemaakt. Ze koos ervoor om de liberale weg op te gaan. Ze koos er ook voor om deze weg consequent te volgen zodat ze uiteindelijk uitkwam bij een radicaal neoliberale vorm, gekenmerkt door een volledig terugdringen van de rol van de staat ten voordele van een extreem vrije liberalisering (openbaar vervoer, gezondheidssector, ouderlingenzorg, onderwijs,...). De mensheid koos dus niet voor het sociaal liberalisme van Jean Charles Sismondi⁽²⁶⁾ of voor wat Karl Marx het ‘utopisch socialisme’ noemde, twee strekkingen die eind achttiende eeuw ook ter discussie stonden.

De catastrofale situatie waarin de mensheid zich nu bevindt, dwingt haar zich opnieuw te bezinnen over een alternatieve toekomst met de daarbij horende *nieuwe keuzes*. Vermits de filosofisch-politieke thema's dezelfde zijn, maar aangevuld met de kennis van het desastreuze bilan van de voorbije historische periode, ligt het voor de hand om de draad van de radicale *verlichting*⁽²⁷⁾ opnieuw op te nemen: de *voortgezette verlichting*.

De voortgezette verlichting als continuïteit van de geschiedenis

Het antropoceen is een geologische periode die niet had mogen bestaan. Wanneer het antropoceen niet had mogen bestaan, dan zou men dit logisch kunnen uitbreiden naar de veroorzaker ervan, het extreem neoliberalisme. Ook dit had niet mogen bestaan in zoverre dat er een oorzakelijk verband valt aan te tonen met de fatale afloop ervan. De hiervoor beschreven existentiële patstelling waarin de politiek-economische elites zich bevinden, wijst nochtans in die richting.

Maar, het antropoceen bestaat wel degelijk en het enige dat de mensheid nog kan doen is ervoor zorgen dat het in de kortste keren wordt gestopt en teruggedraaid naar de holocentoestand. Dan zal het lijken alsof het holoceen zijn bestaan herneemt en verderzet, op de kortstondige oprisping van het antropoceen na. Desgevallend, als waarschuwend herinnering, kan men de periode erna het neoholoceen noemen. Geheel analoog hoort het extreem liberaal tijdperk tot een afgesloten geschiedenis te worden herleid, door de draad van de verlichting terug op te nemen.

Daarmee wordt de continuïteit tussen de (radicale) verlichting en de voortgezette verlichting verzekerd. Het is dan alsof de loop van de geschiedenis zich herneemt waarbij de circa drie eeuwen van economisch liberalisme (leidend tot extreem neoliberalisme) een periode wordt die definitief achter ons kan worden gelaten, niet meer dan een historische intermezzo.

De gezochte parallele continuïteit tussen de geschiedenis van de mensheid en deze van de geologie van de aarde, heeft meer dan een symbolische waarde. Ze bewijst hoezeer er een harmonieuze verstrengeling tussen de samenlevingen en de naturomgeving, of kortweg tussen mens en natuur dient te bestaan. Een hervonden planetaire samenhang zal de basis zijn voor een humanistische en emanciperende wereldbeschaving.

Kernideeën voor een voortgezette verlichting

Het moge duidelijk zijn dat de thema's van de radicale *verlichting*, essentieel deze van de *voortgezette verlichting* blijven. Door de kaping kwam aan de verlichtingsdiscussie over de uitbreiding van het rationeel denken naar maatschappelijke zaken, een abrupt einde. Echter, het niet oplossen van dit

vraagstuk blijkt nu voor de mensheid catastrofale gevolgen te hebben. Dat maakt het tot het eerste fundamentele vraagstuk op te lossen door de voortgezette verlichting.

Drie eeuwen (neo)liberaal experiment blijkt uit te monden in drie nieuw fundamentele beschavingsvraagstukken: de relatie mens-natuur; de vervreemding uitlopend op een cognitieve achteruitgang en de om zich heen grijpende degradatie van de aardse omgeving (het antropoceen). Vier cruciale vraagstukken die niet langer kunnen worden ontlopen.

De beschouwingen over het antropoceen hebben geleid naar het principe van de planetaire samenhang. Met dit principe heeft de mens een methodologische fundering in handen om de verschillende geledingen van de staat vorm te geven en op hun geldigheid te toetsen. Dit is het begin van antwoord op de ‘klassieke’ vraag van de verlichting of rationeel denken ook op de samenleving moet betrokken worden.

Tenslotte leert het principe dat planetaire samenhang ook moet worden geëist voor de totaliteit van de aardse verschijning: mens én fysische natuur samen, alsof ze één eenheid vormen. Wat ze uiteindelijk ook horen te zijn. Concreet, wil de mensheid globaal in harmonie - of in evenwicht - blijven bestaan met de aardse fauna en flora, dan hoort ze haar interne *collectieve* behoeften en diensten voor een aangenaam en luxueus leven te realiseren op basis van gesloten kringlopen, die niet met de bestaande omgevingskringlopen van de natuur interfereren.

Het bewustzijn over de ‘planetaire samenhang’ doen groeien is een centrale doelstelling van de *voortgezette verlichting*. We overlopen hierna enkele ideeën die een hulp zouden kunnen zijn om de materiële voorwaarden te scheppen waarop (deze) nieuwe inzichten kunnen gedijen.

Herstel van de aardse samenhang

Het herstel van de aardse samenhang of de uitbanning van de antropoceenanomalieën is in theorie relatief eenvoudig, omdat de nodige wetenschappelijke en technologische kennis aanwezig is en omdat de financiële middelen in overvloed beschikbaar zijn (zij het niet altijd op publieke rekeningen). Als voorbeeld, zonder er op deze plaats dieper op in te gaan, de *enige* natuurkundig verantwoorde en *beschikbare* technologie om het klimaat te herstellen, is de totaal geaccumuleerde antropogene (sinds de industriële omwenteling) CO₂ rechtstreeks uit de atmosfeer recupereren tot het niveau van het holoceen wordt bereikt, dit is een CO₂-concentratie van 280 ppm. Maar vanuit particulier ondernemersstandpunt is rond rechtstreekse recuperatie van CO₂ geen rendabel ‘businessplan’ met een gegarandeerde ‘return on investment’ te verzinnen. Het blijft bij enkele kleinschalige testinstallaties die een ‘proof of concept’ zijn, maar evengoed door de – vervreemde – investeerders worden

achtergelaten wegens gebrek aan commercieel perspectief.

Het paradoxale is nu dat binnen het kapitalistisch paradigma er wel degelijk een manier bestaat om het rendabel te maken, met name het omvormen tot overheidsinitiatief. Wanneer het de overheid is die instaat voor alle financiering en de nodige ‘research’ aan universiteiten en de constructie van de installaties aan particuliere firma’s uitbesteedt (en bovendien tussenkomt met de nodige subsidies), wordt de kapitalistische rendabiliteit gered. Dat is de situatie waarin de mensheid zich bevindt: enkel een overheid (nationaal of intergouvernementeel) is in staat om een soort gecombineerd Marshall-Apollo-plan⁽²⁸⁾ voor het herstel van het klimaat op de sporen te zetten en tot een goed einde te brengen⁽²⁹⁾. Overheidsinitiatieven lanceren is een kwestie van politiek beleid en van staatsmanschap, wat enkel de *politieke elites* toekomt. Echter, de *politieke elites* die het neoliberal economisch paradigma volgen, zien er de noodzaak niet van in. Ze zijn wetenschappelijk te weinig onderlegd, of slecht geadviseerd of ... intellectueel niet in staat de ernst van de antropoceendreigingen te begrijpen, precies omdat de cognitieve achteruitgang in brede lagen rond de hoogste elites (te) ver gevorderd is. Dat is waarom objectief de politieke elites antropocenenontkenners zijn geworden, in het bijzonder ontkenners van de klimaatopwarming.

Men moet hopen op een verlicht staatsman met een minimaal politiek en moreel gezag; of op de druk ‘van onderuit’ van jonge mensen die soms nog tussen de mazen van de algemene vervreemding kunnen denken; of nog op “het substraat van de verschoppelingen en buitenstaanders [...] wanneer zij samenkomen en de straat opgaan”⁽³⁰⁾.

Categorische natuurimperatief

Uiteraard kan aan de natuur geen bedoeling worden toegedicht, maar, zoals steeds, *lijkt het erop* dat de evolutie een ‘planetaire samenhang’ nastreeft omdat blijkbaar alleen deze garantie biedt voor een vele miljoenen jaren durend bestaan van een onmetelijke planetaire biodiversiteit. Vermits de natuur niet uit zichzelf, op natuurlijke wijze, de verloren gegane holoceensamenhang kan herstellen, is het de mens die dit zeer bewust op zich moet nemen. De natuurlijk afwezige ‘bedoeling’, wordt voor de mens een *bewust te aanvaarden ‘opdracht’*.

Refererend naar Immanuel Kant, zou men deze opdracht - het herstellen én bewaren van de planetaire samenhang - als een categorisch *natuur*-imperatief kunnen beschouwen. ‘Categorisch’ omdat over het belang van de opdracht niet kan worden geredetwist en ‘imperatief’ omdat ze dwingend moet uitgevoerd worden, gezien er een urgentie mee gemoeid is: het voortbestaan van de ‘voor-de-mens-geschiedte planeet. Het nastreven van de *vrijwaring van de planetaire samenhang* moet voortaan als een leidend principe voor het handelen van de mens worden opgevat.

Het ‘principe van de planetaire samenhang’ moet zowel op de menselijke samenleving als op de fysische natuur worden toegepast. Bij de eerste was het nooit aanwezig, bij de tweede werd het vernietigd. Het principe leert ook dat het over de omvattende grote systemen moet gaan; wat de mensenwereld betreft, de staatsstructuren en haar collectieve aangelegenheden; wat de fysische natuur betreft, het geheel van klimaat, oceanen, poolgebieden, tropische wouden, wat er overblijft aan biodiversiteit...

Wat de vrijwaring van de aardse samenhang betreft, mag de imperatief niet als een louter juridisch of grondwettelijk principe worden opgevat. Het mag geen instrument zijn dat pas in werking treedt bij een juridische klacht zoals dit tegenwoordig gebeurt met onder andere de *Klimaatzaak*, hoe ‘succesvol’ deze ook moge zijn. Het bewaren van de samenhang van het buitengewoon complexe aardstelsel dat afhankelijk is van ontelbare onderling nauw luisterende evenwichten, is een uiterst delicate ‘opgave’ voor de natuur. Een opgave die als het ware enkel door de natuur, los van de tussenkomst van mensen, kan worden verzekerd.

Maar de mensheid werkt wel degelijk zeer verstorend in op deze omgeving, evenredig met zijn economische activiteit en consumptie, die op hun beurt evenredig zijn met de aangroei van de wereldbevolking. Het vrijwaren van de aardse samenhang, in functie van de activiteiten van de mensheid, hoort bijgevolg een regulerende opdracht te zijn, op permanente basis, de klok en wereld rond. Het is een taak voor een ad-hocwereldinstituut. Logischerwijs komen instanties van de *Verenigde Naties* zoals de *Wereld Meteorologische Organisatie*, de *Wereldgezondheidsorganisatie* of een speciaal op te richten VN-orgaan, voor deze taak in aanmerking.

Deze zal de opdracht hebben de nodige aardse omgevingsparameters en hun waarden te definiëren die moeten worden gemonitord. Wat de atmosfeer betreft, is dit de waarde van de CO₂-concentratie die te allen tijde 280 ppm moet bedragen; analoog de grootte van de oppervlakten van de polaire ijsgebieden en van de tropische wouden, enzovoort.

Wat wel een juridische en politieke opdracht is wanneer afwijkingen van de aardse samenhang worden vastgesteld, is dat er op dat moment afdwingbare maatregelen kunnen worden opgelegd aan de relevante instanties. Waarmee we op de vrijwaring van de maatschappelijke samenhang komen, wat een veel moeilijker opdracht voor de *voortgezette verlichting* is.

Schetsen van collectieve voorzieningen

Een uitgebreid stelsel van collectieve voorzieningen vormt de hoeksteen van een waarachtig verlichte samenleving en basis voor een samenhangende samenleving. Zonder de minste twijfel is hoogwaardig openbaar onderwijs hierbij centraal. Onderwijs hoort gratis te zijn, van de hoogste kwaliteit en aangepast aan de

immense variëteit aan talenten van kinderen; het hoort dan ook over een budget te beschikken waarop onder geen beding kan worden bespaard; het ministerie van onderwijs hoort, naar analogie met de scheiding der machten, onafhankelijk te zijn van alle mogelijke partijpolitieke invloeden. Kwaliteitsvol onderwijs is het voornaamste (en misschien het enige) wapen tegen de vervreemding, cognitieve achteruitgang en uitsluiting. De strijd tegen de vervreemding is een langdurige opdracht en begint bij de toegang van elke aardbewoner tot een hoogwaardig onderwijs. Immers, de ontvoogding van de mens zal slechts cumulatief na enige opeenvolgende generaties worden bereikt.

Zonder in detail te gaan, zijn er uiteraard andere *minimale* voorzieningen. Zoals gratis gezondheidszorg van de hoogste kwaliteit; gratis woning, energie, uitgebreid openbaar vervoer; saneren van internet (vrij van reclame; providers verantwoordelijk stellen voor inhoud; de 'FITX-AGI'-applicaties met bewezen schadelijke effecten weren,...); bovenop de gratis voorzieningen, voor elke burger levenslang een inkomen voorzien dat toelaat een minimaal luxueus leven te leiden,... De lijst is verre van volledig, maar wil enkel aanduiden in welke principiële richting het zou kunnen gaan.

Het moge duidelijk zijn dat de zorg voor collectieve voorzieningen het verschil maakt met de neoliberale doctrine. Het bestaan van een uitgebreid stelsel van collectieve voorzieningen zal als vanzelf het gevoel van verantwoordelijkheid en van het samenzijn doen ontstaan. Men kan zich inbeelden dat het principe van de 'maatschappelijke samenhang' geleidelijk aan zal doordringen tot het collectief bewustzijn. Op dat moment zal het ontmantelen van de wapenindustrie, politiek van wereldwijde pacificatie en ontbinden van de staande legers de logische volgende stappen zijn. Deze verlichte zaken zullen automatisch een dam opwerpen tegen alle vormen van vervreemding.

Epiloog

Met het idee van de *voortgezette verlichting*, het concept van de planetaire samenhang en de categorische natuurimperatief, poogden we de uitzichtloze 'grote weigering' en het vage 'pacificatie van de strijd om het bestaan' van *De eendimensionale mens* van enige betekenisvolle inhoud te voorzien. Maar het feit blijft, dat het al of niet blijvend ontkennen van het principe van de planetaire samenhang zal bepalen of het nuldimensionaal antropoceen al of niet het laatste geologisch tijdperk wordt van de planeet.

Het leidt ertoe dat de algemene sombere ondertoon van Marcuses boek ook in onze tijden niet kan worden weggenomen. Daarvoor zijn er teveel bedreigende omstandigheden. Een lichte parafrasering van Marcuses voorwaardelijke zinnen over de dreiging van atoomcatastrofes, krijgt ook vandaag staalharde realiteit:

"[...] wanneer we de zeer reële mogelijkheid van een *wereldwijde klimaatcatastrofe* even buiten beschouwing laten"⁽³¹⁾

“Nogmaals, ervan uitgaand dat geen *wereldwijde klimaatcatastrofe* of andere catastrofe de ontwikkeling afremt...”⁽³²⁾

De tijd dringt...

Noten:

- 1 Marcuse H., *De eendimensionale mens*, Amsterdam, vertaling Stegeman H., voorwoord Lijster, T., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2023, p. 23 (onze nadruk).
- 2 Een realistisch parodie daarvan is *Dr Strangelove*, een film van Stanley Kubrick uit 1964.
- 3 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 67.
- 4 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 74.
- 5 De Brabander, L., Teirlinck, P., *Voordat de bom valt*, Berchem, EPO, 2022, p 7, 13.
- 6 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 23 (onze nadruk).
- 7 De Fossé, R., *Het 280ppm klimaatnoodplan*, een uitweg uit de klimaatimpasse, 2022, op blog Humanistisch Verbond:
<https://www.humanistischverbond.be/blog/792/het-280ppm-klimaatnoodplan/>
(geraadpleegd 21/12/2023).
- 8 Albedo staat voor de weerkaatsing van zonnelicht op de witte sneeuwoppervlaktes en zorgt dus voor de planetaire afkoeling. Naast de tropische wouden, een cruciaal regelend element van het aardse klimaat.
- 9 ppm (parts pro million) is de eenheid van CO₂-concentratie in de atmosfeer: het aantal CO₂-moleculen per miljoen luchtdeeltjes.
- 10 Gutteres, A, Secretaris Generaal VN, openingstoespraak op VN “Climate Ambition Summit”, 20-9-2023.
- 11 Nathaniel Rich beschrijft de historiek (van 1979 tot 1989) van de banalisering van de klimaatopwarming: Rich, N., *Perdre la Terre*, vertaling Fauquemberg, D., Parijs, Editions du Seuil, 2019.
- 12 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 266.
- 13 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 189, 256.
- 14 Hertog, T., *Het Ontstaan van de tijd*, Tielt, Lannoo, 2023, vrij geïnterpreteerd.
- 15 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 42.
- 16 Desmurget, M. Neuroloog, directeur Inserm (‘Institut national de la santé et de la recherche médical’, Frankrijk).
- 17 Desmurget, M., *La fabrique du crétin digital - Postface inédite*, Editions Points, 2020.
- 18 Desmurget, M., *Troubles de l’attention, du sommeil, du langage... « La multiplication des écrans engendre une décérébration à grande échelle »* in *Le Monde*, 21-10-2019. & Desmurget, M., *Temps d’écran « Cessons de cultiver le scepticisme »* in *Le Monde*, 2-3-2021.
- 19 We gebruiken ‘ChatGPT’ als generieke naam voor alle AGI-gebaseerde varianten van converserende taalroboten op internet.
- 20 Slechts een willekeurig voorbeeld: Matthieu Goar, ‘Réchauffement: les climatologues en première ligne face à l’armée du doute’ in *Le Monde*, 5 oktober 2023.
- 21 Donner, M., *De grote weigering*, Amsterdam, Prometheus Nieuw Licht, 2022, p. 107, 99.
- 22 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 211.
- 23 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 28-29.

- 24 Marx, K., De gealiënerde arbeid in Parijse manuscripten, vertaling Rodenko, P., 1844, Marxists Internet Archive, <https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1844/manuscripten/1.htm> (geraadpleegd 21/12/2023).
- 25 van Peperstraten, F., Samenleving ter discussie. Een inleiding in de sociale filosofie, Bussum, Uitgeverij Coutinho, 2011, p. 125-132.
- 26 Jean Charles Simonde de Sismondi (1827) *Nouveaux Principes d'Economie Politique ou de la Richesse dans ses Rapports avec la Population*, eerste deel, Parijs, Libraires Delaunay, Treutel et Wurtz, p. 8-9.
- 27 Zie onder andere: Abicht, L., *De verlichting vandaag*, Antwerpen/Amsterdam, Houtekiet, 2007; Israel, J., *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*, Oxford New York, University Press, 2002; Israel, J., *Revolutie van het denken. Radicale verlichting en de wortels van onze democratie*, vertaling Smilde, A., Franeker, Uitgeverij Van Wijnen, 2010.
- 28 Door de VS-regering geleide en gefinancierde projecten die respectievelijk het naoorlogse Europa op vijf jaar tijd economisch herstelden en op negen jaar tijd een Amerikaan op de maan lieten landen.
- 29 Een plan is denkbaar om de sinds de negentiende eeuw opgestapelde antropogene CO₂ uit de atmosfeer te halen: zie De Fossé, R., *Het 280ppm klimaatnoodplan, een uitweg uit de klimaatimpasse*.
- 30 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 273.
- 31 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 67 (onze vervanging).
- 32 Marcuse, H., *De eendimensionale mens*, p. 74 (onze vervanging).